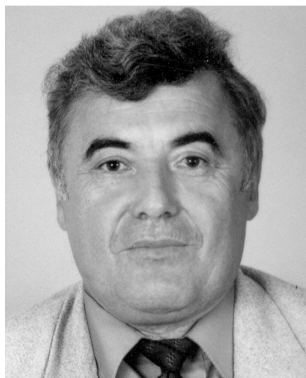

Пано Даков Лулански завършва ВИИ “Карл Маркс”, специалност Политическа икономика през 1972 г. става доктор по икономика през 1976 г., доцент – през 1984 г., доктор на икономическите науки – през 1999 г. и професор – през 2001 г. Научните му интереси са в областта на организацията, икономиката и управлението на социално-културния процес, икономическия механизъм, аксиалните връзки на обществената система, методологията на научното изследване и др. Има над 150 научни публикации.

БЪЛГАРСКОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ КАТО КОНКУРЕНТНА СИСТЕМА: В ТЪРСЕНЕ НА РЕШЕНИЯ

проф. д.ик.н. Пано Лулански

Предлаганото изследване е **актуално по презумпция**. И не само поради обстоятелството, че в последните години мнозина знайни и незнайни политици се вживяват в ролята на експерти в областта на висшето образование. И продължение на това е предприетата кампания по закриването на структури с участието на чуждестранни висши училища, както и възникващите спорове по оценяването на проекти за откриване на нови или акредитация на действащите висши училища, решавани от Висшия административен съд. Очевидно **конкурентността на висшето училище** /и следователно неговото съществуване/ е невралгично ядро на нашето висше образование.

В същото време развитието на човешките ресурси, в частност функционирането на образованието, са стратегия на стопанския растеж и неизбежната ни адаптацията в ЕС. Равнището на конкурентност на висшето училище е надеждният критерий за търсените решения на реформата в тази сфера. **Конкурентоспособността на неговия продукт**, от една страна, му гарантира пазарно съществуване, а, от друга, тя е фактор на неговата ефективна стопанска рефлексия.

Целта на настоящата студия е, като се изследва средата на висшето образование, да се очертаят пътища и механизми за неговото реформиране в контекста на организационната му форма – висшето училище.

Водещите идеи на изследването са концентрирани в необходимостта от ефективно функциониране на висшите училища /респективно на висшето образование като хармонично цяло/ в рамките на националното стопанство и европейското образователно пространство, постигането на което ще бъде резултат на симбиозата между качество и ефективност /икономичност и полезност/, като

координатна система на конкурентоспособността на продукта и конкурентността на създаващата го организационна структура.

Анализът е ориентиран на **прагматично равнище**. Определящо в него е субективизирането на обективното, което все още не се осмисля достатъчно от архитектите на образователната политика на страната.

Предварителни бележки

1. Няма човешка дейност, където не функционира конкурентен мотив, не се оценява сравнителна ефективност и която не се извършва в контекста на качеството. В същото време свързаността на процесите в природата, човека и обществото поражда тяхната взаимна обусловеност, едновременно развитие и обновяване на основа на обективно зададени и субективно отчетени количествени и качествени критерии за съвместимост и цялостност, целева конкурентност /производителност/ и полезност /потребителност/. В тази еволюция качеството е свързващо звено между миналото, настоящето и бъдещето.

2. **Конкурентността** определя възможностите на всяка организационна система за съществуване и устойчиво възходящо развитие. Тя, като съперничество за постигане на една и съща цел от много субекти, от една страна, намира финален израз в пазарното признаване на създадения продукт, а, от друга – в равнището и динамиката на неговото търсене. Конкурентността е критерии за рационалност в избора на форма на организация и функциониране на възпроизводствения процес. Тя присъства в икономиката като постигнато равнище на рентабилност, а в останалите обществени дейности – като оптималното осъществяване на техните целеви функции, намиращо проекция в социализирането на личността и постигането на възможното високо качество на живот. В нейните инфраструктурни дейности и елементи се включват: съпоставяне, отсяване, стимулиране за иновативни дейности, отчитане на дисциплиниращата сила на пазара, ориентиране на личностния интерес към обществения в контекста на задоволяване на потребностите на клиента и др.

Висшето образование е конкурентна социална система, чиято организация, от **една страна**, се конституира определящо според изискванията на публичната сфера /непълнен пазар/, от **друга** – се отличава с активна частна експанзия /класически пазар/, а от **трета** – с неизбежен контрол от страна на гражданското общество. В тази триада от регулативни механизми се формира определена конкуренция, насочена към създаването на качествен образователен продукт /подготвени контингенти и организирани научни изследвания/ и генериране на тази основа на комплексна ефективност в името на настоящето и бъдещето.

3. Многобройни са опитите да дефиниране на **качеството** в общофилософски, икономически, социален, факторен, обхванен, регионален и друг смисъл. Една по-обща рекапитулация доказва, че то е, **първо**, неизбежен елемент на ефективността, в т. ч. и произтичащите от това възможности за взаимно проникване, преплитане и субординация между тези два феномена; **второ**, самостоятелна система,

чувствителна към неоправдани /в повечето случай – пропагандни/ икономии – връзката “икономичност и високо качество” е съмнителна, даже невъзможна; **трето**, качеството като предметна определеност и идентификация на даден обект определя в същото време глобалните социални, икономически, природни и общочовешки измерения на прогреса, които намират проява в качество на живота, системата от идентификационни признаци и категории за разпознаване на феномени и др.; **четвърто**, в оперативен ред качеството характеризира полезността на функционирането на дадена система и използването на нейните ресурси, т.е. изпълнението на нейната целева /стандартна, терминална/ функция и в този смисъл то се идентифицира с ефикасността на тази система /свойства, обуславящи годността на създадения продукт да задоволява определени потребности/; **пето**, в инфраструктурен /явленчески/ план качеството се проявява като съвкупност от параметрите на полезност, персонифицирани в стандарти; **шесто**, качеството е винаги продукт на комбинирана факторна системата, която съдържа: качество на използваните ресурси, качество на осъществените дейности и качество на постигнатия резултат /респективно – допълнително индуцирани ефекти от неговото прилагане/.

3.1. В операционен план **качеството на висшето образование** може да се дефинира като равнище и степен на полезност от комплексната учебна и изследователска дейност. Управлението на тази полезност предполага привеждане на качеството на **по-високо равнище и неговото поддържане** в съответствие с потребностите на пазара на труда /преди всичко национален/ от високо стойностни специалисти, както и на пазара на научни изследвания – от качествени анализи и препоръки. Всичко това налага изграждането и поддържането на **комплексна система за управление на качеството** на дейностите във висшето училище. Нейната **цел** е систематичното и планомерно повишаване на качеството на подготовката на специалистите и качеството на създаваните изследователски продукти.

В конкретност това означава:

а/ Изучаване на текущите и бъдещите тенденции в изискванията към търсенето, респективно качеството на предлагането на кадри с висша специализация на пазара на труда в страната и света, респективно в ЕС, и на научни изследвания.

б/ Управление на качеството на елементите на образователния цикъл в двете основни и паралелно протичащи направления: **първо**, прием, обучение и реализация на завършилите и **второ**, учебен процес, изследователски процес и допълнителен комплексно обслужващ процес /избор на научни направления и специалности, организиране на съвременно преподаване, пазарна реализация на създадения образователен продукт и др./.

в/ Поддържане на две координати в управлението на качеството: системност при разработването, внедряването и усъвършенстването на механизмите за функциониране на висшето училище и комплексност в обхващането на факторите на възпроизводството на образователния продукт – кадри и изследвания.

г/ Основни акценти на управлението на качеството на дейностите във висшето училище са:

- Диверсификация на образователния продукт с оглед изискванията на пазара, както и елиминиране на неотговарящите на тях предлагани образователни услуги и научни продукти.
- Стимулиране подобряването на качеството на комплексната дейност.
- Прецизен подбор на контингенти за обучение, научно-преподавателски състав, обслужващ състав и изграждане и поддържане на модерна и отговаряща на съвременните изисквания учебно-материална и социална база.
- Научно обслужване на процесите по повишаване на качеството на дейностите.
- Ясно дефинирана визия за пазарно поведение на висшето училище, в т.ч. **първо**, преминаване от продуктово ориентиран към пазарно ориентиран подход на управление; **второ**, делови отношения с бизнеса, публичната администрация, потребителите на образователни продукти, презентация на създадените блага и др.; **трето**, укрепване на капацитета на образователната институция за осъществяване на стратегическо управление; **четвърто**, поддържане на система за повишаване и контрол на качеството и др.
- Хармонизиране на дейностите във висшето училище с тези на Европейското образователно пространство, което намира израз в: мобилност /на студенти и преподаватели/, уеднаквяване на учебно съдържание, взаимно признаване на дипломи и др.
- Неотложно организиране на продължаващо допълнително обучение, адекватно на динамичните изменения в пазара на труда.
- Ефективно използване на наличните ресурси на висшето училище.

3.2. На фона на горепосоченото **първите стъпки към изграждането на ефективна система за качеството** се отнасят до:

а/ Установяване на обектите за управление на качеството.

б/ Формиране на целите на дейността по управление на качеството и разработване на измерителния апарат на този процес, в това число стандарти за качеството и свързаните с него критерии за оценяване и показатели за измерване на ефективността.

в/ Определяне на конкретните задачи за постигане на целите на качеството с отчитане на спецификата на отделните обекти.

г/ Установяване на функциите на управление на качеството на дадено висше училище и задълбочена преценка с оглед избора на орган, към който тези функции е най-целесъобразно да бъдат адресирани /отговорности, права и задължения/.

д/ Разработване и стриктно прилагане на комплекс от законодателни, административни, икономически и социални мерки и методи по осигуряване и поддържане на качеството на всички фази на възпроизводството на образователния продукт.

е/ Разработване на визия за качеството на комплексната дейност във висшето училище и на мероприятия за нейното осъществяване.

ж/ Разработване на документи и механизми на техния кръгооборот – по изпълнение на мероприятията за качеството.

з/ Създаване на условия за осъществяване на логистичните функции по организацията на повишаването на качеството: прогнозиране и планиране, финансово осигуряване, научно осигуряване, кадрово осигуряване, нормативно

осигуряване, информационно осигуряване, учебно-техническо осигуряване, организационно осигуряване, осигуряване на контрол върху качеството, стимулиране и реклама на образователния продукт и др.

КОНКУРЕНТНА СРЕДА НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ

4. Съвременната пазарна среда на висшето училище в България е доста пъстра, което затруднява бързото ориентиране в лабиринта от взаимно изключващи или наслагващи се икономически и социални явления.

4.1. Проблемът за конкурентността на висшето училище е изключително важен по **причини**, които произтичат от настоящето и преди всичко от бъдещето на пазарната среда в страната и света.

Първата се отнася до естественото съревнование, в което то непременно трябва да участва като предлагащо обучителни и изследователски услуги. Създаването на редица частни висши училища, някой неудачи на организацията на дейностите в държавните висши училища /недостатъчно финансиране, амортизирана учебно-материална база, ниско равнище на преподавателските заплати и др./, реалното присъствие на структури /дистанционни центрове/ на чуждестранни висши училища в България под формата на образователно предприемачество на наши търговски фирми, функционирането на нелегитимни звена на официално признати от Парламента висши училища /изнесени центрове, учебно-научни комплекси, изнесени филиали и др./ увеличи броя на актьорите на образователния пазар и в същото време създаде условия за намаляване на качеството на обучението, за развитие на различни корупционни схеми и др. Центърът на конкуренцията се измества от качествените към чисто количествените показатели. Формира се спирала на **деградиращо висшето образование комерсиализиране**, което все още продължава в явна или скрита форма.

Втората причина е свързана със законовата възможност след приемането ни в ЕС у нас да се създадат филиали на чуждестранни висши училища от общността или Европейското икономическо пространство като конкуриращ образователен елемент. Няма съмнение, че европеизацията на нашето висше образование ще продължи по различни направления, макар че привнесеното европейско не при всички случаи е по-добро от нашето. Българските дипломи тепърва следва да се утвърждават в Европейското образователно пространство, докато вече утвърдените /на част от дислоцираните у нас чуждестранни висши училища/ са пазарно конкурентни. Ясно е, че ще последва процес на ориентиране на образователен поток към тези поделения, което ще предислоцира националната образователна мрежа на висшите училища. Единствената задръжка на това ще са високите цени на образователните услуги във филиалите на чуждестранните висши училища. Ако последното не се осъществи, то силата и интензитетът на конкуренцията между българското и чуждестранното висше училище, базирано у нас, ще се увеличат неимоверно много – ще се активира пазарната селекция.

Третата причина е свързана с неблагоприятната демографска структура на страната, от която зависи запълването на капацитета на висшите училища с необходимите контингенти за обучение. Ако в учебната 1995-1996 г. сме имали около 90 000 абитуриенти, броят на студентите ни е около 250 000 души, а на едно висше училище се падат средно по 8000 студенти, сега броят на абитуриентите намалява и на едно висше училище се падат средно по около 5600 студенти. След 10 години, ако се запази същият брой на висши училища, всяко от тях ще може да разчита една на около 2500 души. Как ще се издържа образователният организъм с толкова малко студенти, ако не се осъществи по естествен /пазарен/ път закриване на висши училища? Ако отсега не се предприемат мерки, може да се очаква безспорно повишаване на напрежението в обществото по повод на бъдещо сериозно “пребоксуване” на родните висши училища. /1/.

Посочената тенденция има две подкрепящи тези /2/. **Първата**, страната ни е изправена пред едно от най-големите намаления на броя на децата в училищна възраст в сравнение с останалите страни членки на ЕС. Практиката недвусмислено показва, че за първото десетилетие на 21 век броят на децата между 5 и 9 годишна възраст ще се намали с 26%, за диапазона на следващите 5 години /10-14 годишна възраст/ – с 39% и за 15-19 годишна възраст – с 27%. **Втората** подкрепяща теза е свързана с прекалено малкия мащаб на висшите училища в страната. През академичната 2003/2004 г. от функциониращите тогава 51 висши училища 17 са имали под 1000 студенти, 32 – под 5000 и само 7 – над 10 000 студенти. Това поражда невъзможност от постигане на икономия от мащаба, функциониране със сравнително високи общи разходи, липса на бъдеща конкурентна визия за мрежата и капацитета на висшите училища и др.

Тази тенденция се проектира особено отчетливо /Таблица 1/ през последните няколко години /3/.

Таблица 1

Ресурси на висшите училища за периода 1998-2005 г.

№	Показатели	Учебна 1997/ 98 г.	Учебна 1998/ 99 г.	Учебна 1999/ 2000г.	Учебна 2000/ 2001 г.	Учебна 2001/ 2002 г.	Учебна 2002/ 2003 г.	Учебна 2003/ 2004 г.	Учебна 2004/ 2005 г.	Базисен индекс
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Общо висши училища	45	45	45	45	50	51	51	53	111,1
1.1.	Брой уни- верситети и специализир ани висши училища	42	42	41	41	42	42	42	43	102,3
1.2.	Самостояте лни колежи	3	4	4	4	8	9	9	10	333,3
2.	Новоприети /завършили/ студенти									
2.1.	Университе ти и специализир	46 556/ 31 225	49 129/ 35 073	42 706/ 23 394	35 908/ 41 216	41 139/ 42 347	36 924/ 45 469	37 253/ 43 303	/41 721	/133,6

	ани висши училища									
2.2.	Колежи	5050/ 7489	5956/ 6506	6079/ 6146	4305/ 5103	5280/ 4754	5072/ 4745	5537/ 9295	/3844	51,3

Продължение

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
3.	Брой студенти									
3.1.	Университети и специализирани висши училища	226 217	237 353	232 245	219 768	207 705	211 272	207 340	214 398	94,7
3.2.	Колежи	23 527	21 816	18 172	16 039	16 646	14 801	16 294	18 432	78,4

Изводите са повече от очевидни. **Първо**, определена ориентация към прагматичното /а може би транслиращо за получаване на степента бакалавър/ висше училище – коледите, чието функционално предназначение не се разбира от политическата класа. Те са надеждна форма на висше специализирано образование. **Второ**, броят на приема премина своето пиково “демократично” равнище и неговият тренд е с тенденция за намаляване поради обективни причини /липса на потребители в контекста на намалената раждаемост и високата цена на образователната услуга за обеднялото ни население/. **Трето**, естествено е и намалението на броя на студентите.

Последните изводи се подвърждават и от прогнозите за възрастовата структура /Таблица 2/ на населението до 2015 г. /4/

Таблица 2

Възрастова структура на населението на Република България

№	Показател (в хил.)	1998 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2010 г.	2015 г.	Базисен индекс
1.	Население на възраст 3-6 година							
1.1.	Общ брой	319	255	263	264	258	254	79,6
1.2.	Относителен дял на населението на възраст	3,9	3,3	3,4	3,4	3,5	3,6	
2.	Население на възраст 7-14 г.							
2.1.	Общ брой	824	653	610	573	511	514	62,3
2.2.	Относителен дял	10	8,4	7,9	7,5	6,9	7,2	
3.	Население на възраст 15-18 г.							
3.1.	Общ брой	454	419	415	402	296	250	55
3.2.	Относителен дял	5,5	5,4	5,3	5,2	4,0	3,5	
4.	Население на							

	възраст 19-23 г.							
4.1.	Общ брой	629	543	537	530	484	359	57
4.2.	Относителен дял	7,6	7,0	6,9	6,9	6,6	5,1	

От приведените данни лесно може да се обобщи абсолютното намаляване на индекса на броя на населението в отделните възрастови групи и на равнището на относителния им дял /вж още Таблица 3/.

Таблица 3

Отрицателни прирасти на измененията в показателите за възрастовата структура на населението на България

№	Показател	Отрицателен прираст
1.	Население на възраст 3-6 година	
1.1.	Общ брой	20,4
1.2.	Относителен дял на населението на възраст	0,3
2.	Население на възраст 7-14 г.	38,7
2.1.	Общ брой	2,8
2.2.	Относителен дял	
3.	Население на възраст 15-18 г.	45
3.1.	Общ брой	2
3.2.	Относителен дял	
4.	Население на възраст 19-23 г.	
4.1.	Общ брой	43
4.2.	Относителен дял	2,5

Очевидно е намаляването на броя на контингентите в 2015 г. във възрастовия интервал за обучение във висшите училища с 43%, а на относителния дял – с 2,5 пункта.

Двете противоречиви тенденции: екскалацията на звената, подготвящи кадри с висше образование, и намаляването на контингентите налагат приемането на спешни решения, които ще въздействат негативно върху рейтинга на политическото противоборство в страната. Три са следствията от този процес.

Първото е свързано с отговор на неофициалната презумпция-въпрос: защо е нужно да се хвърлят непосилни усилия за разработването и извървяването на всички стъпки по оценяване на проект за откриване на ново висше училище, като, по мнението на управляващите, предлагането на образователни услуги е прекалено голямо за мащабите на нашата страна? Още повече, че се очаква навлизане у нас и на мощни европейски образователни структури със свои филиали. Нека не се забравят и функциониращите чуждестранни дистанционни центрове, които взривиха обществеността през 2006 г., и чието преследване от прокуратурата противоречи на законовата база на образование в страната ни. Тогава?

Разбира се, през последните години Национална агенция за оценяване и акредитация /НАОА/ акуратно и твърде успешно “брани” пазара на висшето

образование поне от навлизането в него на нови национални агенти. Трудно е да се гадае дали това е политическа поръчка, или искане за запазване на статуквото /парцелиране на пазара от действащите агенти/, или въпрос на повишени критерии. По такъв начин не се създава допълнителна конкуренция между националните висши училища и оскъдните им бъдещи потребители /след като някой от тях отидат да се обучават в чужбина/ за обучение ще се разпределят определящо между тях – нещо, което противоречи на пазарната философия. Подобна манипулация /заработено спокойствие/ **е обида за академизма** и не може да не провокира някакъв вид отплата /съвместителство, гост-преподавателство и др./ за защитниците от страна на защитените.

Ограничаването на броя на висшите училища би могло да се регламентира в преходна разпоредба на Закона за висшето образование като мораториум върху тяхното създаване или в Търговския закон-недопускане организиране на посредничество от български фирми на чуждестранни висши училища. Пазарната принадлежност на образованието изключва подобно държавно регулиране. Тогава остават в сила неписани съглашения като форма за изкуствено задържане на увеличаването на броя на образователните институции за висше образование, та дори и това да е съпроводено с елементи на криминализация на процеса.

Разглежданият въпрос има и друга страна. Тя може да се анализира единствено в контекста, че търсенето на висши училища в България изпреварва предлагането на аналогична услуга. Ако това е така, тогава защо държавните висши училища не показваха “характер” и не създадоха еднозначно пазарно равновесие? Така щеше да се елиминира възможността за бурно разрастване на мрежата от частни висши училища /нека не се забравя, че до 1996 г. режимът на тяхното създаване беше много либерален/ и от всевъзможни структури на чуждестранни висши училища. Тогава можеше да се “плоди взаимно уважение” между звани и незвани образователни структури за преразпределение на пазара /на пръстите на двете ръце се брояха филиалите даже на държавни висши училища/, а сега има определено недоволство в последните, че е налице прекалено териториално диференциране на образователния продукт. Къде беше тогава образователната политика на държавата? Разработиха ли се алтернативи за стратегическо развитие на образованието, в частност на висшето образование?

Второто следствие. Да се направи стратегическа преоценка на съществуващите държавни висши училища и по експертна оценка на Комисията за следакредитационен контрол да се пристъпи много отдалече към осъществяване на политика за разширяване на тяхното взаимно сътрудничество, сливания или даже постепенно закриване на някой от тях. Още повече, че страната ни е със средно най-малко студенти на един преподавател в ЕС. Ако за естествените науки съотношението студенти/преподаватели е много по-малко от средното равнище за ЕС, то за специалностите по икономика и право то е повече от 40/1 /5/. Многото на брой и маломасщабни висши училища предполагат издържането на огромна обслужваща инфраструктура, което е неефективно. Очевидно естественият път за пазарно елиминиране на ненужни академични структури няма да даде своите резултати поради държавни провали /браншово антипазарно законодателство/ или

допускана преднамереност в оценките на членовете на НАОА. Това може да намери съвременен израз в предварителни пазарлъци за равнището на поставяната оценка в НАОА, в посоченото по горе облагодетелстване на нейни сътрудници от някой висши училища с цел запазване статуквото на мрежата от учебни заведения. Намирам, че се деформира по такъв начин обществено рационалният и прозрачен диалог и сътрудничество между НАОА и висшите училища.

А защо да не се потърсят решения при следната алтернатива: изцяло платимо висше образование /то е по всички критерии луксозно благо/, а за талантливите и бедни деца да се намерят форми за тяхната финансова подкрепа при обучението във висшите училища; икономисаните средства да се насочат към средното образование, което е гръбнакът на образователната система; държавните учебни заведения да изразходват от бюджета средства за издръжка само на своята материална база. Това ще породи разгръщане на предприемачеството на академичните ръководства и ще се създаде равностойност между висшите училища като пазарни конкуренти. Тогава образователният и трудовият пазар ще си “кажат” тежката дума в контекста на конкурентността между тези училища.

Възможни са и други алтернативи

Трето следствие. Очевидно горепосочените негативни моменти трябва да се отстранят, но е и повече от нужно да се развие запазването и по-нататъшното ефективно функциониране на интелектуалния потенциал на нацията чрез **продължаващото образование**. Фактите недвусмислено показват застаряване на населението и влошаване на неговата възрастова структура. Бързо намалява поколението до 15 годишна възраст и се увеличава това над 65 годишна възраст – коефициентът на възрастова зависимост /брой на лицата в зависима възраст: под 15 години и над 65 години на 100 лица в независима възраст – от 15 до 65 години/ в 1995 г е бил 48,9, а 8 години по късно – 45,5 души. Ако този момент се съчетае и с промяната на етническата структура на населението /делът на ромите при последното преброяване е 4,7 % от населението, на турците – 8,2%/ и на образователното равнище на тези контингенти, то императивността на следдипломната квалификация е повече от очевидна /6/. Не е ясно обаче защо тя не е обект на оценяване от НАОА. Същото не е регламентирано достатъчно пълно и в Закона за висшето образование. Данните показват, че само 1,4% от възрастните в България участват в организираното следдипломно обучение, при 9,7% за гражданите на ЕС. Ясно е, че този вид обучение не е бъдещ приоритет на висшето образование, независимо, че приемаме за действащ в страната ни Булонския процес.

Четвъртата причина за актуалността на въпроса за конкурентоспособността на продукта на висшето образование е необходимостта от компенсиране на намаляващия входящ поток контингенти на висшето образование /като количество, а и като качество/ с висококачествено обучение и изследователска дейност. В това отношение поправките на Закона за висшето образование от 4.06.2004г. /чл. 6, ал. 4 и 5/ са навременни и в ахилесовата пета на нашето образование. При създаването на ново или оценяването на действащо висше училище се изисква осигуряване на качество на образованието и научните изследвания чрез **Вътрешна система за**

оценяване и поддържане на качеството на обучението и на академичния състав, която включва и проучване на студентско мнение. В този смисъл са и редица нови моменти в действащия закон като например изискуема нова информация за оценяване на проекти за откриване на нови и акредитация на действащи висши училища в контекста на качеството на комплексната дейност.

Горепосочените причини не могат да се анализират извън едно активно следствие, което е **пета** активна **причина**: сериозното изоставане на страната в своя демократичен преход /7/, намиращо предметен израз, **първо**, в ниското равнище на производителността на труда /Таблица 4/, **второ**, в аналогичното равнище на индекса на "икономика, основана на знанието", в т. ч. и на неговия образователен компонент /Таблица 5/, и **трето**, в стратегическата мисия на образованието /в общност на човешкия фактор/, като догонващ механизъм за стопански просперитет на България до 2020 година /Таблица 6/

Таблица 4

Сравнителна съпоставка на БВП на човек от населението за 2003 г., ЕС=100

Страни	Индекси
Великобритания	108,9
Франция	103,8
Германия	98,8
Гърция	73,0
Чехия	66,5
Полша	43,3
България	27,0
Румъния	27,0
Турция	25,0

Таблица 5

Индекс на икономиката на знанието, в т.ч и на образованието

Страна	Индекс "икономика, основана на знанието"	Образование
Швеция	9,25	9,20
Финландия	9,14	9,17
Дания	8,97	8,87
САЩ	8,67	8,43
Западна Европа	8,22	8,07
Чехия	6,79	7,07
Полша	6,53	8,23
Словакия	6,31	6,68
България	5,7	6,99
Румъния	5,0	5,85

Таблица 6

Показатели за развитието на образованието и науката в България до 2020 г.

Показатели	2000	2010	2020
1. Разходи за образование – % от БВП	3,8	6,5-7,5	8,0-9,0
Обхват по степени на образование			
- основно	85	95	100
- средно	60	75	85
- висше	30	40	55
Натрупано образование от населението от 15 до 64 годишна възраст – години на човек	8,4	10,0	11,5
Разходи за научни изследвания – % от БВП	0,5	1,4	2,5

4.2. Конкурентността на дейностите във висшето училище има различни **форми на проявление**.

4.2.1. От гледна точка на потребителите на образователната услуга тя намира израз в търсенето на тези услуги, а известно е, че всяка конкуренция е в крайна сметка за спечелване уважението на потребителя. Очевидно висше училище, чиито услуги не се търсят, не е конкурентноспособно. В тази връзка с важно значение са: **веднъж**, месторазположението на това училище в: столица, голям град или малък град; **втори път**, имиджът му: традиция, специалности и учебно съдържание, съответстващи на текущите и прогностични изменения в пазара на труда; **трети път** – търсенето на специалистите на това училище; **четвърти път**, възможността за мобилност на студентите в това училище и др. Това не означава в никакъв случай да се подценява организирането на обучение в малките градове и в близост до домуването на студентите, което е и световна практика.

Следователно, броят на кандидат-студентите за едно място би бил един (но не единствен) от ориентировъчните показатели за конкурентност (и следователно качество) на висшето училище.

А той не е изискуем показател в критериите на НАОА.

Не може да остане без социален отзвук и дезинформирането на търсещите образователна услуга. Кое висше училище в страната обоснова своите специалности и квоти за прием с търсенето на съответни специалисти от бизнеса, кое организира среща с познавачи на пазара на труда от отделните браншове на стопанството? Предостави ли се на искащите да учат информация за доходите по отделни специалности, за кариерното развитие? Докога управлението на висшите училища ще е табу за потребителите на кадри, не е ли време във всяко висше училище да се институционализира надзорен съвет с доминиране на специалисти от бизнеса /8/? Ще се потърси ли най-сетне финансиране на висшите училища въз

основа на постигнати резултати? Защо дипломирането да не се осъществява с назначена от Министъра на образованието и науката държавна изпитна комисия, доминирана от специалисти от практиката, с участие на представител на НАОА, с писмена презентация на качествата на всеки дипломиран?

Ефектът от отговора (който убеден съм няма да се потърси скоро!) на тези въпроси е активиране на висшето образование за подпомагане на стопанския растеж на страната.

4.2.2. НАОА е институционалният орган за стимулиране повишаването на конкурентостта на висшето училище и конкурентноспособността на неговия продукт. Това намира израз в организираните от нея оценки на проекти за откриване на нови и за акредитация на съществуващи училища. В **институционалната акредитация** се проверява равнището на ефективност на (чл.77, ал.2 от ЗВО): "1. вътрешната система за оценяване и поддържане на качеството на образованието; 2. процедурите за одобряване, наблюдение и обновяване на учебните планове и програми; 3. процедурите за предприемане на действия във връзка и по повод на резултатите от програмната акредитация, както и от други външни независими проверки; 4. цялостното ръководство и контрол на процесите на оценяване във висшето училище; 5. управлението на системата за натрупване и трансфер на кредити; 6. управление на сътрудничеството с други висши училища и организации; 7. поддръжката, управлението и развитието на материалната база на висшето училище; 8. научноизследователската и художествено-творческата дейност на академичния състав и участието на обучаваните в тази дейност". Предмет на оценяване при **програмната акредитация** са (чл. 78, ал. 3): "1. структурата, организацията и съдържанието на учебните планове и програми; 2. профилът и квалификацията на преподавателския състав; 3. материално-техническата осигуреност на обучението; 4. методите на преподаване и оценяване на постиженията на студентите; 5. управлението на качеството на образованието; 6. научноизследователската и художествено-творческата дейност на академичния състав и участието на студентите и докторантите в нея"

Съгласно процедурата оценките на действащите висши училища завършват с много добра и добра (гарантираща срок на обучение 6 години) и задоволителна (със срок на обучение от 3 години). При получаване на незадоволителна оценка се отказва акредитация. Обучението на образователната и научна степен "доктор" може да се организира само при акредитация с оценка "много добра".

Няма съмнение, че на базата на дадените оценки (ако те съответстват на истинското състояние на нещата), също може да се съди за равнището на качеството на комплексната дейност на висшето училище. Самата оценка е вид рейтингов капацитет на висшите училища. В това отношение агенцията трябва да извършва подобни рейтингови проучвания и заедно със своите оценки да ги публикува за ориентация на бъдещите потребители на услуги от висшите училища.

5. **Рейтингът** на висшето училище и следователно симбиозата между неговите конкурентност, качество и ефективност на комплексните му дейности, както и закриването на тези училища по естествения път на **максимизираната тяхна**

неефективност, могат да бъдат осмислени само на фона на пазарните предизвикателства пред образованието.

5.1. Пазарните императиви на висшето образование са част от пазарните ценности на осъществявания там образователен процес /9/, като за случая по-важно значение имат следните твърдения:

а/ Пазарът на труда на кадрите с висше образование е осъзната нужда от размяна между трудова услуга с висока потребителна стойност и въплатени в нея ресурси с дълготрайна употреба (полза за купувача) и достойно за съвременните условия възнаграждение (полза за продавача).

б/ Извършваната размяна е институционализиран образец за поведение с цел постигане на съвместимост между висшето образование и пазара на високо квалифицирани кадри.

в/ Висшето образование е необходимо условие за бъдещ достъп до ресурси, от което за личността произтичат власт, престиж и богатство.

г/ За висшето образование важат и редица общи пазарни правила: клиентът е винаги в правото си; качеството на предлаганите дейности е религия; кумулираните ефекти, натрупани от престоя на студента във висшето училище, са безценни; пазарното поведение е функция на изисквания на пазара на труда и реакцията на конкурентите и др.

д/ Академичните фактори на конкуренцията се отнасят до предлагане на услуга на относително ниски цени, но с гарантирано качество; предлагане на високостойностно и мобилно изпреварващо знание; своевременно извършване на иновация на специалности и учебно съдържание; високо и навременно следдипломно обучение и др.

е/ Подкреждането на висшите училища по конкурентност трябва да се базира **първо**, на капацитета на образователната институция; **второ**, на неговото търсене веднъж като създател на човешки капитал и втори път като предлагащ този продукт на пазара (брой на желаещите да се обучават и квалифицират в това училище, брой работодатели готови да наемат обучените от него специалисти); **трето**, на създадения интеграционен механизъм за мобилност на преподаватели, студенти, учебно съдържание и др.; **четвърто**, на реализацията на кадрите на висшето училище; **пето**, на оценката на потребителите на кадри; **шесто**, на предприемачеството на ръководството на висшето училище и др.

ж/ За висшето образование е характерен ефектът на Веблен – по силата на рекламната цената на това образование се повишава, като в същото време нараства и неговото търсене. Това е израз на престижността на това образование и нагласата на българина детето му непременно да го притежава.

з/ Еволюцията на пазарните връзки във висшето образование са особено динамични и се отнасят до: избор между цивилизовано преустройство на системата с отчитане на традициите (национално по традиция и европейско по съдържание) образование; възможен достъп до образованието и на Европа; безусловен приоритет на социалната и след това на икономическата страна на образованието като разход, но зачитане равнозначно на икономическите и социалните последици от образованието и обучението; от преразпределение на мобилния пазар на висше

образование към борба за нови пазари; от Дарвинов вид конкуренция към лоялно съревнование и сътрудничество; от свобода на избора на висшето училище към свобода на избора от обучаващия се контингент; създаване на пълен образователен пазар – това, което иска потребителя, там, където го иска, и когато го иска: истински полезни знания и опит, истински (равностойна цена) пари и истински господар – потребителят.

и/ За висшето образование е приложим закона на Джон Кларк: полезността на един предмет от по високо качество представлява сбор от полезностите на всяко едно от всички качества, взети поотделно. Очевидно полезността на завършили висше образование е сбор от полезностите на неговата подготовка в началния и средния курс, т.е. е в сила закона за хармонията на услугата: колкото и да е качествена дадена услуга, всичките и части трябва да са на сравнително качествено равнище. Тази взаимовръзка трябва да се следи внимателно. Трудно е да се каже, че това е практика в нашата страна.

КАЧЕСТВОТО – СИСТЕМОФОРМИРАЩ ФАКТОР НА РЕЙТИНГ-КАПАЦИТЕТА НА ВИСШЕТО УЧИЛИЩЕ

6. При разглеждане на въпроса за рейтинга на висшето училище основният акцент е върху качеството на обучението, реализацията на специалистите и създавания, респективно приложения научен продукт.

6.1. От гледна точка на качествените параметри, които биха дали най-ясна представа за конкурентността на висшето училище, може да се разработи примерна система от показатели /Таблица 7/.

Таблица 7

Примерни показатели за осигуряване на качеството на комплексната дейност на висшето училище (рейтингов капацитет)

Показатели/ Години	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7
I. Показатели за входа на висшето училище						
<i>1.1. Брой кандидат-студенти – общо, в т.ч.</i>						
1.1.1. Редовно обучение						
1.1.2. Задочно обучение						
1.1.3. Дистанционно обучение						
<i>1.2. Брой кандидат-студенти към общ брой от квотата за прием – общо, в т. ч.</i>						
1.2.1. Редовно обучение						
1.2.2. Задочно обучение						
1.2.3. Дистанционно обучение						
<i>1.3. Брой на кандидат-студентите към действително заетите места, общо в т. ч.</i>						
1.3.1. Редовно обучение						
1.3.2. Задочно обучение						

1.3.3 Дистанционно обучение						
1.4. Среден приет бал на студентите към максималния бал, общо, в т. ч.						
1.4.1. Редовно обучение						
1.4.2. Задочно обучение						
1.4.3 Дистанционно обучение						

Продължение

1	2	3	4	5	6	7
1.5 Социална характеристика на приетите						
1.5.1. Полова структура – мъже/ жени, общо в т. ч.						
1.5.1.1. Редовно обучение						
1.5.1.2. Задочно обучение						
1.5.1.3. Дистанционно обучение						
1.5.2. Относително тегло на приетите с възраст до 20 години, общо, в т. ч.						
1.5.2.1. Редовно обучение						
1.5.2.2. Задочно обучение						
1.5.2.3. Дистанционно обучение						
1.5.3. Относително тегло на приетите на възраст 21-25 години, общо, в т. ч.						
1.5.3.1. Редовно обучение						
1.5.3.2. Задочно обучение						
1.5.3.3. Дистанционно обучение						
1.5.4. Относително тегло приетите на възраст над 24 години, общо, в т. ч.						
1.5.4.1. Редовно обучение						
1.5.4.2. Задочно обучение						
1.5.4.3. Дистанционно обучение						
1.5.5. Относително тегло на приетите от непривилигированите групи, общо, в т. ч.						
1.5.5.1. Редовно обучение						
1.5.5.2. Задочно обучение						
1.5.5.3. Дистанционно обучение						
1.6. Учебно-материална база						
1.6.1. Площ в кв. м						
1.6.2. Средна площ на един студент – кв. м.						
1.6.3. Стойност на дълготрайните материални активи на един студент-лв.						
1.6.4. Стойност на нематериалните активи на един студент – лв.						
1.6.5. Стойност на компютърната техника на един студент – лв.						
1.6.6. Библиотечен фонд на един студент – лв.						
1.6.7. Брой студенти – редовно обучение на едно легло от фонда на общежитията на висшето училище						
1.7. Преподавателски състав						

1.7.1. Преподаватели на основен трудов договор с висшето училище – брой						
1.7.2. Хонорувани преподаватели – брой						

Продължение

1	2	3	4	5	6	7
1.7.3. Относителен дял на хабилитираните преподаватели – % общо, в т. ч. - в преподавателите на основен трудов договор /ОТД/ - в преподавателите на граждански договор /ГД/						
1.7.4. Студенти на един преподавател – общ брой, в т.ч: - на един преподавател - на един преподавател на ОТД - на един преподавател на ГД - на един хабилитиран преподавател на ОТД						
1.7.5. Относителен дял на преподавателите с научни степени – % общо, в т.ч. - на преподаватели на ОТД - на преподаватели на ГД						
1.7.6. Относителен дял на преподавателите на основен трудов договор: - владеещи един чужд език - владеещи два и повече чужди езици						
1.7.7. Относителен дял на броя на хабилитираните (първа и втора хабилитация) преподаватели на ОТД за последните три години към средния брой преподаватели за същия период						
1.7.8. Средна възраст на преподавателите на ОТД						
1.7.9. Брой докторанти на хабилитиран преподавател на основен трудов договор: - общо - чуждестранни докторанти						
II. Процесуални показатели						
<i>2.1. Обучавани студенти</i>						
2.1.1. Общ брой						
2.1.2. Второгодници – брой						
2.1.3. Специализанти – брой						
2.1.4. Среден успех от обучението, общо , в т.ч						
2.1.4.1. Редовно обучение						
2.1.4.2. Задочно обучение						
2.1.4.3. Дистанционно обучение						

2.1.5. Студенти на индивидуален план – общо, в т. ч. - обучаващи се в съкратени срокове – брой - обучаващи се в съкратени срокове – относителен дял						
2.1.6. Относителен дял на прекъсналите студенти в средния брой студенти за годината						

Продължение

1	2	3	4	5	6	7
2.1.7. Брой на докторантите на преподавател на ОТД						
2.2. Учебен процес						
2.2.1. Специалности – брой						
2.2.2. Специализации – брой						
2.2.3. Четени учебни курсове – общо, в т. ч. - задължителни, общо в т. ч. а/ фундаментални б/ специални - избираеми специални - факултативни						
2.2.4. Обща учебна натовареност – общо часове, в т. ч. - лекции - семинарни занятия - практически занятия						
2.2.5. Относителен дял на натовареността по практическо обучение – %						
2.2.6. Относителен дял на натовареността по чуждо- езиково обучение – %						
2.2.7. Относителен дял на натовареността по компютърна подготовка – %						
2.2.8. Относителен дял на натовареността по специализираща и технологична подготовка – %						
2.2.9. Средногодишна аудиторна заетост на един преподавател на ОТД						
2.2.10. Относителен дял на студентите които са провели обучение по някой модули в друго висше училище, общо, в т. ч. в - българско висше училище - чуждестранно висше училище						
III. Показатели на изхода						
3.1. Дипломирани студенти – общ брой, в т.ч. - постъпили на работа по специалността – брой / % - постъпили на работа по сродна специалност – брой / % - постъпили на работа по друга специалност –						

брой / %						
- безработни – брой / %						
3.2. Относителен дял на завършилите студенти от новоприетите, общо, в т. ч.						
3.2.1. Редовно обучение						
3.2.2. Задочно обучение						
3.2.3. Дистанционно обучение						

Продължение

1	2	3	4	5	6	7
3.3. Среден успех от дипломира нето, общо, в т. ч						
3.3.1. Редовно обучение						
3.3.2. Задочно обучение						
3.3.3. Дистанционно обучение						
3.4. Завършили към кохортата на приети в първи курс, общо, в т. ч						
3.4.1. Редовно обучение						
3.4.2. Задочно обучение						
3.4.3. Дистанционно обучение						
3.4.4. Относителен дял на прекъсналите студенти в средния брой студенти за годината						
3.4.5. Относителен дял защитилите докторати към броя на докторантите, чиито срок на обучение изтича през съответната година						
3.5. Брой защитили докторанти на един хабиликтиран преподавател на ОТД						
3.5. Брой завършили специализация на един преподавател на ОТД						
IV. Научни изследвания и иновации						
4.1. Разработени теми в помощ на учебния процес - общ брой						
- брой на темите с чуждестранно участие						
4.2. Разходи за научни изследвания – лв. / % към общите разходи						
4.3. Публикации в последните пет години - общ брой (издателски коли)						
- брой издадени в чужбина (издателски коли)						
- брой цитирания: у нас/в чужбина						
4.4. Относителен дял на обновяването на учебно-техническата база-%						
4.5. Относителен дял на обновяването на учебното съдържание – %						
4.6. Относителен дял на обновяването на специализациите – %						
4.7. Коефициент на обновяването на преподавателския състав						
V. Обща информация за висшето училище						
Наименование						

Година на създаване, преименуване (решение на Парламента)						
Програмна акредитация (година, специалност, професионално направление)						
Институционална акредитация						

Продължение

1	2	3	4	5	6	7
VI. Социални индикации						
Средни разходи на студент за обучение						
Средни разходи на студент за осигуряване на своя бит						
Средни разходи за пътуване до висшето училище						
Относително тегло на разходите за обслужващ обучението персонал към общите разходи за учебна дейност						

6.2. Предложените показатели са изградени на ресурсно-дейностен принцип. Ресурсите са показани като входящи за системата, дейностите – като осъществени процеси на обучение и научни изследвания и резултатите – като продукт на комплексната образователно-научна дейност /10/.

С определящо значение са редица допълнителни оценки, които могат да се идентифицират чрез социологически проучвания или допълнителни показатели.

а/ Показатели за входа на висшето училище: търсене на неговите специалности от кандидат-студентите, характеристика на новоприетите (възрастова структура, достъпност за непривилигирани групи и др.), психологична нагласа в първокурсниците и др.

б/ Процесуални показатели: брой на студентите в дадена специалност – общо и сравнение по години (мобилност, отсев и др.), среден успех от следването, удовлетвореност на студентите от обучението си и др.

в/ Изходни показатели: кохортен анализ на движението на приетите студенти, продуктивност на специалностите, добавена стойност (отсев и преместване при следването), заетост на дипломираните студенти, удовлетвореност на випускниците от тяхната професионална реализация, брой и относително тегло на випускниците, осъществили следдипломно обучение в интервалите: до три месеца, до 6 месеца, до 9 месеца и до 12 месеца от завършването и др.

г/ Допълнителни показатели: индивидуални разходи на един обучаван, икономия от мащаба при обучението, предприемачество на ръководството на висшето училище и др.

д/ Научни изследвания и иновации: разходи за научни изследвания, относителен дял на иновациите, приходи от внедрени научни разработки и др.

Предложената система позволява извършване на самооценки в едногодишен, три- и петгодишен ракурс като подготовка за оценяване от НАОА.

Източници на информация са първични документи на висшето училище или неговото основно звено, проучване на студентското мнение, проучване на мненията на работодателите и др.

Примерната система от показатели може да бъде допълнена, реструктурирана и приведена в съответствие със спецификата на висшето училище. Тя може да служи като основа за анализи в различни разрези.

6.3. Във връзка с качеството е актуален и въпросът за **капацитета на висшето училище** (чл.9 от ЗВО). Неговото познаване е предпоставка за формиране на академичната квота за прием и за определяне на финансовите постъпления на училището.

Капацитетът характеризира максимално възможния брой обучавани, “вместимостта” на висшето училище. Феноменът “капацитет” е определен в Закона за висшето образование (Допълнителни разпоредби § 4д, т.2) така: “Капацитет на висшето училище, на професионалното направление, както и на специалност от регулираните професии е максималният брой на студентите и докторантите, които могат да се обучават за една учебна година във висшето училище, професионалното направление или специалността от регулираните професии, в съответствие с осигуреното качество на образование, академичен състав, учебна документация, материална база и учебна площ”

Капацитетът на висшето училище се определя от няколко фактора: **първо**, наличната използвана площ за провеждане на обучение /аудиторни и извън аудиторни помещения/, **второ**, астрономическото време за използване на горепосочения сграден фонд и **трето**, наличния преподавателски състав. Всички тези моменти или техни страни намират обобщен израз в разписанието за учебния процес при задължителното му съответствие с учебните планове по съответните специалности.

Проблемът за капацитета, който в последно време е много актуален, не може да бъде решен поради редица ограничения. **Първо**, липсват нормативи и разчети за пълняемост на аудиториите, което лимитира възможността за изчисляване на маргиналният брой обучавани. **Второ**, кадровата осигуреност е зададена като специфичен норматив /на основа общата натовареност и броя на учебните дисциплини/ в ЗВО /чл.17, ал.2, т.2/ само за преподавателите на основен трудов договор. За да може техният брой да бъде и измерителна функция на капацитета, той трябва да се проектира веднъж като годишна натовареност на един преподавател във всяко висше училище, която се регламентира в неговите вътрешно нормативни документи и втори път – да се отчетат и възможностите на хонорувания преподавателски състав. Очевидно ще е налице разминаване между философията за определяне на капацитета в ЗВО и нормативните документи на отделното висше училище. В същото време тези изчисления са “резистентни” спрямо материалната база. В тази връзка трябва да се търсят нови надеждни измерители.

Ако се зададе показател за капацитет на един преподавател на основен трудов договор /диференциран за отделните висши училища/, то той непременно трябва да се

синхронизира с наличната материална база, която не е пространствено мобилен ресурс.

6.4. Проучването на студентското мнение за качеството на обучението има важно значение за управлението на висшето училище. Някои от щрихите на този процес са преминали вече проверката на времето и могат да се обобщят в четири основни момента.

Първо, индикатори на студентското мнение за преподаването са: научност на съдържанието, достъпност на изложението, убедителност на изложението, системност и последователност на изложението, контактност със студентите, актуалност на съдържанието, нагледност на обясненията, увлекателност на изложението и др.

Второ, анкетите за качеството на преподаване по съответната дисциплина трябва да се организират в последните лекционни часове и се разгласяват едва след приключването на съответния изпит.

Трето, при анализа от анкетите трябва да се елиминират най-ниските и най-високите оценки, които изразяват маргинално мнение.

Четвърто, анализирането на анкетите трябва да става много внимателно. Не бива да се забравя обстоятелството, че студентът не винаги е подготвен да направи обективна оценка, което не означава, че тя трябва да се пренебрегне изцяло.

КАЧЕСТВОТО НА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКАТА ДЕЙНОСТ – ФАКТОР ЗА ДОБРО ОБРАЗОВАНИЕ

7.1. В Закона за висшето образование качеството на изследователската дейност намира израз в два по-съществени момента. **Първият**, развитието на науката е посочено като цел на висшето образование /чл. 2/. В същото време изследователската дейност е записана като предмет на висшето училище /чл.6, ал.1, т.3/. С изискването за: осигуряване качество на научните изследвания чрез вътрешна за всяко висше училище система /чл.6, ал.4/; наличието на научен потенциал за развитие на науката /чл.17, ал.2, т. 5/; необходими условия за отпечатване на творческите постижения /чл.17, ал.2, т. 6/; поддържане на библиотека и информационно обслужване на научните изследвания /чл.17, ал.2, т. 7/; интензивни международни контакти в творческата дейност /чл.17, ал.2, т. 8/ тя се институционализира като важна академична задача. **Вторият**, в регламентите за организация на научно изследователската дейност /чл. 61-65/ са посочени нейните цели, организационен механизъм, приоритети и контрол. Този момент намира израз и в критериите на НАОА по отношение на изследователската дейност.

Ако науката е майка на образователното дело, то направените усилия за създаването на научен продукт и неговото тиражиране чрез обучението са негов баща.

7.2. Индикаторите на качеството на изследователската дейност могат да се обобщят в две групи: преки и косвени. **Първите** са свързани с: научни приноси, брой публикации в чужбина, брой цитирания у нас и в чужбина, качество на защитените дисертации и др. **Косвените индикатори** се отнасят до размера на

индуцирания от използването на научния продукт ефект под формата на обновено учебно съдържание, рационализирана управленска система, генериран монетарен резултат, промени в ценностната система и др.

7.3. Научните приноси са израз на качество на създадения продукт.

Приноси са новостите на всяко научно изследване, идентифицирани чрез съпоставяне между фактическите и референтните стойности на научния продукт и представляващи ценност в изследователското пространство и неговите практически проекции.

Тези приноси могат да се разпознаят, **първо**, като вид иновирания продукт, **второ**, като констатиран прираст и, **трето**, като генериран реален ефект. /Таблица 8/.

Таблица 8

Идентификационна решетка на изследователския продукт

№	Вид на иновирания продукт	Констатиран прираст /дивергенция/ в параметрите на иновирания продукт след извършеното изследването										Ефект от генерираните резултати			
		А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И	К	Л	М	Н	
1.	Идея														
2.	Проблем														
3.	Факт														
4.	Аргумент														
5.	Категория														
6.	Понятие														
7.	Теория														
8.	Аксиома														
9.	Явление														
10.	Процес														
11.	Закономерност														
12.	Принцип														
13.	Закон														
14.	Изобретение														
15.	Свойство														
16.	Подход														
17.	Метод														
18.	Методика														
19.	Стандарт														
20.	Технология /схема/														
21.	Модел														
22.	Концепция														
23.	Програма (препоръки)														
24.	Други														

Легенда: а/ Обогаляване /допълване/; б/ Потвърждаване /аргументиране/, в/ Оспорване /научно обяснение/; г/ Прецизиране /усъвършенстване/; д/ Създаване на нов продукт; е/ Приспособяване /трансфериране/; ж/ Идентифициране; з/ Категоризиране /унифициране/

структуриране/; и/ Дефиниране; к/ Научно значение на приноса; л/ Приложно значение и форми на внедряване; м/ Социален и икономически ефект от внедряването; н/ Перспективи за бъдещи изследвания

Предложената оценъчна решетка позволява да се изгради обща представа за качеството на продукта в редица разрез.

а/ Определящо поле на иновиране в изследователската дейност – показаните 24 вида обновени продукти.

б/ Приоритети в творческите приноси – индикатори от А до И.

в/ Определящ реквизит на практико-приложното значение на изследването – индикатори от К до Н.

7.4. Качеството на изследваната дейност е функция на **комплекс от фактори** с пряко или косвено значение. Един опит за обобщение показва, че те са, **първо**, в изследователя и, **второ**, извън него.

В индивидуалните фактори могат да се структурират следните фази: идентифициране на изследователските качества в личността, тяхното съхраняване, нарастване и използване.

Към царството на интелекта, като условие за високо качество, могат да се отнесат редица личностни умения, по важните от които са за възможностите на личността за: генериране, допълване и обработка на информация и разпознаване на важни страни от заобикалящия ни свят; формулиране на идеи и пътища за тяхното доказване; обработка на цифрова информация и нейното съчетаване с идеи; идентифициране на проблеми и визуализация на пътищата за тяхното решаване; алтернативно логично мислене и ситуационно моделиране; контекстуалност като действие в различна среда; достатъчност в уважението към направеното до момента /обективна критика и точно цитиране/ и др. В същото време изследователят трябва да владее инструментариума на методологията на научното търсене, да може свободно да комуникира езиково и по електронен начин със световното научно пространство, да работи в екип и др.

В обобщен вид научният работник трябва да е способен да осъществи изследване на определен процес или явление, като мобилизира и приложи пълноценно своята креативност – интелигентност и новаторство. Тази креативност е функция и на “дремещото” в него зрънце на бионаследство като заложба, чията природа е все още тайнство за науката. И преди всичко на развитие на способностите.

Извънличностните фактори на качеството на научното изследване се отнасят до средата и ресурсите, с които научният работник разполага: етичен и екипно организиран колектив, удобни помещения, достатъчна и достъпна информационна осигуреност, мотивираност за кариерно развитие, добро заплащане, перспективи за израстване, удовлетвореност от собствената работа и др.

7.5. **Поуките** за академичното изследователско ежедневие по отношение на научноизследователската дейност могат да бъдат разнообразни:

а/ Изграждане на програма за развитие на студентското творчество във висшето училище, която да включва например въвеждане изучаването на методологията на изследователския процес: работа с информационни източници, изграждане на архитектурата на изследователската тема, теория на обобщението и на

изложението, защита на дипломна работа и на магистърска теза и др. Това обучение да присъства като факултативни дисциплини в учебните планове /за магистърската теза задължителна дисциплина/, или да се организира като факултативно обучение.

б/ Организиране на периодични научни форуми на студенти и докторанти по злободневни социални и икономически проблеми с акцент към тяхното осмисляне и очертаване на насоки за решаването им.

в/ Безкомпромисно отхвърляне на недостатъчно качествени изследвания, представени за отпечатване в трудове, годишници, списания и други издателски форми на висшето училище.

г/ Създаване на вътрешно училищно звено за приложни изследвания, което да стане школа за израстване на докторанти /функциониране на постоянен семинар по теория и практика на изследователския цикъл/ и начинаещи асистенти /участие в семинара и задължителен, поне 6 месеца, изследователски стаж/ в научната кариера.

д/ Учредяване на награда на ректора на висшето училище за най-добра годишна монография, студия и статия, отпечатана в изданията на университета.

ЧАСТНОТО ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ – БЕЗУСЛОВНА АЛТЕРНАТИВА ИЛИ КОМПРОМИС?

8. Частните висши училища са атрибут на почти всяка национална образователна система. Няма съмнение, че те се вграждат активно в основите на съвременното образователно пространство като техен необходим елемент. В България частното висше училище няма натрупан непрекъснат опит, но независимо от това то се развива подчертано позитивно и с достатъчно обгрижване от обществото в последните десетина години /11/. Две обстоятелства предполагат подобен извод. **Първото**, в първата третина на миналия век се създава първото българско частно висше училище – Свободният университет /1920 г./, който просъществува до 1939 година, когато е одържавен. Едва ли този кратък период може да се приеме за натрупан национален опит в организацията и управлението на частно висше училище. **Второто**, след демократичните промени първите частни висши училища “отварят врати” през 1991 г., като парламентът признава тяхното съществуване едва 4 години по късно. Тогава са легитимирани 5 университета и 3 колежа. В момента броят на частните образователни институции е 16, от които 7 са университети и специализирани висши училища, а 9 са частни професионални колежи за висше образование. В тях се учат около 15 % от студентите на страната. “Детската” възраст на тези висши училища породил и първото недоразумение – през 1999г. беше закрит Славянският университет както поради административни неуредици, така и във връзка с някои политически пристрастия и зле разбираана конкуренция от други наши университети.

Частното висше училище е реална алтернатива на държавното и те трябва да функционират съвместно в конкурентно сътрудничество, подчинено на идеята за висококачествен образователен продукт.

9. **Причините за екскалиране** на недържавно организираното висше образование са разнообразни и свързани с активизираното предприемачество в образованието и създадената възможност за организиране на локални образователни центрове.

Образованието е духовната храна на всяка държава. Равнището на образованост на нейното население корелира пряко със стопанския и просперитет. Притежаването на по-високо образование е гаранция за по-високи резултати от всяка дейност. Ето защо е престижно всяка нация да увеличи образователното равнище на своите граждани, в т.ч. и да привлича от чужбина специалисти с висок интелектуален потенциал.

9.1. В съвременните условия образованието е безусловен приоритет, тъй като е идеология на съвременното стопанско развитие – изграждане на мирен свят, основан на градивната сила на знанието. Този момент експлицира и в постановката за човешкия капитал като стратегически ресурс, носител на иновация и на прогрес. Ето защо стремежът към образование в някоя страна /в т.ч. и в България/ придобива характер на национална религия, чрез която се подклажда огънят на подема, хуманността, демокрацията и постигането на човешкия идеал за добруване.

В същото време породената неимоверна възможност за глобализация на световния ред и етика продуцира активна мобилност на работната сила. Последното е функция на нейното образователно равнище. Превръщането на всеки жител на която и да е страна в гражданин на света предполага априорното акумулиране от него на знания и умения, които го правят пригоден да извършва широк кръг дейности не само за своята страна, но и за всяка друга държава.

Обществото ни се нуждае от граждани с високо равнище на духовно здраве, което е тяхната виза за пребиваване във всяка страна от света. В контекста на частното образование в България горепосоченото има още редица съществени **проекции**.

Първа проекция. Висшето образование е финалният етап на акумулиране на предпоставки от индивида за своята социализация. В мисленето на българина то е най-големият шанс за неговото активно включване в социалния живот. Ето защо той е склонен на редица лишения в името на своето образование и обучение. В тази връзка в условията на прехода: а/ макар и с известни уговорки, към чужбина “изтече” немалка част от висококвалифицираната ни работна сила и в страната се появи търсене на таланти – известно е, че редица фирми упорито търсят /и не намират/ висококвалифицирани кадри; б/ държавата не е в състояние да задоволи търсенето на образователни услуги на висшето образование с наличните ресурси – материални, кадрови и най-вече финансови; в/ отварянето на страната ни към ЕС и света доказва наличието на редица образци на организация на висше образование, които определят стандартите на образователния процес в световен план, и от които националното ни образование е на определена дистанция, а държавата не може да реагира достатъчно надеждно с наличните си възможности; г/ поради недоимъкът страната ни отстъпи в качеството на своето образование от завоюваните при социализма позиции, което породило нужда от спиране на този процес, в т.ч. и чрез частните висши училища; д/ либерализацията на цялостната система в страната

експлозивно породи гъвкавост в организацията на висшето образование, израз на което са Законът за академичната автономия от 1990 г., Законът за висшето образование от 1995 г., глобално изменен и допълнен през 1999 г., 2002 г. и 2004 г. Този закон е променян 13 пъти в условията на демокрацията.

Втора проекция. Даже съотнесено към държавите от Централна и Източна Европа ние не можем да не отчетем сравнително добро екстензивно равнище на наситеност с висше образование, определен ръст на този процес и в същото време – изоставане от други страни. Ако броят на студентите, записани през дадена година, се отнесе към броя на населението във възрастовата група след 5 години от завършването на средното образование, ще получим **коефициент на наситеност с висше образование** /Таблица 9/

Таблица 9

Динамика на коефициентите на наситеност с висше образование в страни от ЦИЕ /12/

Държава	Коефициент на наситеност-1985 г.	Коефициент на наситеност-2001 г.	Прираст на коефициента	
			Абсолютен	Относителен
България	0,189	0,401	0,212	1,54
Чехословакия	0,158	0,298-Чехия	0,140	0,88
		0,303-Словакия	0,145	0,91
Естония	0,242	0,364	0,122	0,50
Унгария	0,154	0,593	0,439	2,85
Латвия	0,227	0,398	0,171	0,75
Литва	0,325	0,643	0,318	0,97
Македония	0,240	0,591	0,351	1,46
Полша	0,171	0,243	0,072	0,42
Румъния	0,100	0,555	0,455	4,55

Повече от ясно е, че сме свидетели на закъснял и бърз растеж на частните висши училища. За изследвания период могат да се групират четири вида страни в сравнителен план: с изключително голяма експанзия на висшето образование – Румъния и Унгария; със средна експанзия – България, Македония, Литва, Словакия, Чехия и Латвия и с малка експанзия – Естония и Полша. Това особено добре се доказва от подреждането на страните /Таблица 10 / по равнище на коефициента на наситеност.

Таблица 10

Подреждане на страните по равнище на коефициент на наситеност с висше образование

№	Коефициент на наситеност-1985 г.	Коефициент на наситеност-2001 г.
1.	Литва	Литва
2.	Естония	Унгария

3.	Македония	Македония
4.	Латвия	Румъния
5.	България	България
6.	Полша	Латвия
7.	Чехословакия	Естония
8.	Унгария	Словакия
9.	Румъния	Чехия
10		Полша

Изводите: **първо**, в Литва, Македония и България равнището на индикиращия показател не се е изменило, то запазва своя ранг и при новите условия, **второ**, изключителен е напредъкът в Унгария и Румъния, **трето**, чехите и словаците общо звето също запазват своята национална образователна политика за висше образование /оценена през възприетия индикатор/.

Разбира се при тези сравнения трябва да се преценят внимателно равнището и тенденциите в изменение на населението в отделните възрастови диапазони, от които зависи коефициентът на наситеност с висше образование. Очевидно е, че ние заемаме **средна позиция** по експанзия на висшето образование.

В тази връзка заслужава внимание и въпросът за интензивното разширяване на мрежата на висшите училища: **много ли са висшите училища в България?** От горепосоченото излиза, че те не са много. По експертна оценка на специалисти /Н. Мартинов/ през тоталитарния период на едно висше училище са се падали между 150 000 и 250 000 души от населението. При сегашните условия на около 150 000-170 000 души от населението се пада едно висше училище. Следователно, тезата за пресищане на страната с висши училища е **невярна**. В Унгария /10 млн. души население/ има 90 висши училища, в Норвегия /4 милиона население/-50 висши училища и т.н./13/.

Трета проекция. Броят на институциите на висшето образование в България нарастват по силата на редица общи обстоятелства. Към тях могат да се отнесат: масовизирането на образованието в света; навлизането на пазарните отношения, които пораждат възникването на алтернативни структури и конкуренция; недостатъчният финансов ресурс, предоставен за развитие на държавно организираното висше образование; настъпилият срив в доходите, намаленото жизнено равнище, увеличената безработица, при които висшето образование е мотив за преодоляването на посочените негативни моменти /14/ – в контингентите с висше образование е най-ниско равнището на нормата на безработица, най-малък е относителният дял на свободните работни места и др.; провеждащата се реформа, която не може да не се отрази и на промените във висшето образование и др.

9.2. Редица **вътрешни за образованието причини** налагат развитието на висшия му сегмент и то преди всичко на неговия частен сектор. Фактите в тази насока за очевидни.

а/ У нас търсенето превишава все още значително предлагането на висше образование от държавните институции. Нещо повече, то създаде активното развитие на посредническата дейност в образованието. По неофициални данни допреди няколко години в България диплома за висше образование се получава от 108 институции /национални и чуждестранни/, в т. ч. и чрез базирано дистанционно обучение на чуждестранни висши училища на територията на страната.

б/ Няма съмнение, че българинът се нуждае от висше образование **с четири реквизита**: да е евтино, да е качествено, да е приложимо /релевантно на изискванията на настоящия и бъдещ пазар на труда/ и да е ориентирано към студента. **Евтино** е образованието, което се получава в населеното място на ниска за потребителя икономическа и социална цена /това оправдава филиалите, дистанционното обучение, изнесеното обучение и др./. **Качествено** е образованието, което отговаря на съвременните достижения на науката, създава в завършилите знания и умения, адекватни на изискванията на пазара на труда /национален и глобален/. То е **приложимо**, когато натрупаните чрез образование и обучение подобрения в личността намират реализация в различните нейни дейности. **Ориентацията към студента** предполага неговото поставяне в центъра на вниманието като потребител и съпроизводител на образователната услуга. Всеобщо е утвърденото мнение, че това може да се постигне и чрез частно организираното висше образование.

Още повече, че частното висше училище по-лесно може да отговори на динамизираната външна негова среда /в този смисъл то се явява територия на активните иновации/, да се приспособи и създаде на база уважение към студентите условия за създаване и потребление на полезни знания и умения с потвърдени предимства.

в/ Утвърдено е и мнението, че частно организираното висше училище притежава редица **имиджови константи**, които го правят привлекателно. Става въпрос за: добро финансиране; добро възнаграждение на привлечените преподаватели; комфортни условия за обучение – надеждна учебно-материална база; използване на съвременни дидактически средства, водещи до създаване на качествена и полезна образователна услуга; функциониране на основата на гъвкави учебни програми; действена мобилност на преподаватели и студенти; емпирична насоченост на преподаването и неговото свързване с практиката; използване на Интернет базирани технологии и комуникации в обучението; възможност за организиране на практика в чужбина; предлагане на работа; организирано в духа на наложилите се европейски практики образование и др. В подкрепа на този момент трябва да се има предвид, че кредитната система, студентските чуждестранни практики, размяната на преподаватели и студенти, обучението по съвместни с чуждестранни висши училища програми и др. беше предмет на прилагане в частните висши училища още в началото на последното десетилетие на миналия век и едва преди две години тези моменти станаха официална политика в измененията в Закона за висше образование.

Очевидно е, че държавно организираното образование в определена степен все още **не е синоним на конкурентност и качество** и оттук – **на непреодолимо желание за обучение единствено в тях.**

Горепосоченото се доказва и в извършеното в края на 2004 г. изследване на Регионалния център за изследване на частното висше образование в Централна и Източна Европа със седалище в Благоевград. Анкетирани са 1119 души от цялата страна от различни възрастови диапазони, различни населени места /областен град, малък град, село/, форма на заетост и др. /15/. Доказателства за част от горепосочените твърдения /сумирани отговори на анкетиранияте „напълно съгласен” и „по-скоро съгласен” и “не мога да преценя”/ са следните **обобщения**:

- Следването в частно висше училище е по-лесно, отколкото в държавното училище-31,5% от анкетиранияте са напълно съгласни и 38,2% не могат да преценят.

- Преподавателите в частните висши училища са по-малко склонни да вземат подкуп и подаръци, отколкото тези в държавните – 22,5% и 42,9%.

- В частните висши училища преподавателите обръщат по голямо внимание на студентите – 24,5% и 46,4%.

- Всички висши училища в страната трябва да бъдат държавни – 40,8% и 22,1%.

- Випускниците на частните висши училища намират по трудно работа, отколкото тези в държавните – 13,4 и 51,4%.

- Частните висши училища реагират по бързо, отколкото държавните на нуждата на пазара на труда, като променят обучението в съответствие с неговите изисквания – 23% и 53,6%.

При отчитане на обстоятелството, че е налице голям относителен дял на анкетиранияте, които не могат да преценят, може да се твърди, че **първо**, анкетиранияте не познават достатъчно добре предметната област на изследването и, **второ**, по всичко личи тяхното благосклонно отношение към частно организираното висше училище в страната.

Горепосоченото се потвърждава и от **предпочитанията** към следване в държавните и частните висши училища /16/. Безспорните моменти от анализиранията анкета са:

- афинитетът към частното висше училище е по ясно изразен в малките градове, отколкото в големите;

- с увеличаването на възрастта намалява желанието за учене в частно висше училище;

- с увеличаването на образованието на анкетиранияте се увеличава относителният дял на тези от тях, които искат да се учат в частно висше училище;

- най-голямо е желанието да се учат в частно висше училище на работещите свободна професия и учащите се;

- по етнически произход търсенето на частно висше училище подрежда етносите така: българин, ром и турчин;

- работещите в частния сектор желает повече да се учат в частно висше училище, отколкото тези, които се трудят в държавния сектор;

- с нарастването на месечния доход на семейството нараства и възможността за обучение в частно висше училище.

10. **Идентификацията на частното висше училище** в България е процес на неговото разпознаване като институция за транслиране и създаване на знания и умения, които след потребление правят работната сила социално адаптивна към средата, в която тя функционира. Търсеното разпознаване има две страни: всеобща /нормативна/ и фактическа.

10.1. **Всеобщо** е легитимирането на висшето училище като образователна институция, т.е. признаването на определена организационна структурна единица на правото да обучава студенти над средно образование и да развива науката и културата. Това означава /чл.15, ал.1 от Закона за висшето образование/, **първо**, да си поставят обществено приемливи цели, **второ**, да притежават необходимите за оказване на образователната услуга реквизити: структурни звена, учебна документация, научно-преподавателски състав, материална база и надежден начин на финансиране; **трето**, да са с начин на управление, който гарантира спазването на основните академични права; да спазват нормативната база на висшето образование, в т. ч. и държавните изисквания. Тези моменти в съвкупност легитимират всяко висше училище, което намира израз в положителната оценка от Национална агенция за оценяване и акредитация –институционална /отнасяща се до наличието на стандартни качества, които легитимират организацията като висше училище/ или програмна /акредитация на професионално направление или специалности от регулираните професии/. Тази легитимация е еднакво валидна и за държавното, и за частното висше училище. Тя имплантира в себе си идеята за предоставяне на конкурентни и качествени образователни услуги.

10.2. **Нормативната** легитимация за частното висше училище има няколко **особености**, които имат пряко отношение към конкурентността и качеството на висшето недържавно училище.

а/ То трябва да е създадено от учредители, които имат право на собственост върху недвижимите имоти, движимите вещи и сградния фонд на висшето училище. Това позволява висшето училище да има гарантиран учебно-материален фонд за да може да осъществява безпрепятствено своята дейност.

Този момент /регламентиран в чл. 14, ал. 2 и 3 от ЗВО/ веднага след това /чл.14, ал. 3 от ЗВО/ се развива и приема самоцелен характер: ”Учредителите носят отговорност за цялостната дейност, управлението и финансовото състояние на откритото по тяхно искане висше училище в случаите, когато участват в управлението му”.

Тълкуването на тази алинея може да се извърши в няколко варианта.

Първи вариант: учредителите, като предоставят на висшето училище необходимата му материална база не участват в неговото управление, т.е. не носят отговорност за цялостната дейност, управлението и финансовото му състояние. Това поражда въпроса за тяхната безвъзмездна филантропия – харчене безогледно на средства за създаване на висше училище като дарители. Кой би сторил това в съвременните условия? И защо след това те да носят отговорност съгласно чл. 18, ал. 5 – при закриването на частно висше училище учредителите са длъжни да уредят предварително въпросите, свързани с имуществото и с правата на студентите, докторантите и специализантите?

Втори вариант: учредителите стриктно спазват регламентирания изисквания в чл. 14 от ЗВО, в т. ч. и участват в управлението. При това положение е безмислено да се създава ново юридическо лице със санкция на Народното събрание, тъй като между учредители и висше училище по същество разлика не би съществувала. Кой би поел цялостната отговорност /така се тълкува въпросният член от ЗВО/ за дейност, която в рамките на друго юридическо лице!, и би се лишил от нейните плодове?

Трети вариант-предложение: за да се избегнат евентуални недоразумения, в ЗВО да се даде възможност след създаването на висше училище учредителите /които са самостоятелно юридическо лице/ и висшето училище да създадат холдингова образователна структура и да регламентират чрез нея своите отношения върху взаимно изгодна и справедлива основа.

б/ След като регламентира въпросите за академичната автономия, които са еднакви с тези за държавните висши училища, разглежданият закон в чл. 36 дава възможност на частните висши училища да имат и друга /от посочената/ структура на управление, при условие, че с това не се нарушават академичните свободи. Тук законодателят осигурява кръг от възможности, които съответстват на повишената отговорност на учредителите за създаденото от тях висше училище. Той е преценил, че това не може да се реализира за държавните висши училища, тъй като от него ще произтекат допълнителни задължения за държавата. Този момент, решен в духа на демократичните традиции на образованието, се атакува системно от ректори на държавни висши училища, чиято отговорност се персонифицира до колективните решения на Академичния съвет, като се търси бюджетен ресурс за осъществяване на дейността. Съвършено е ясно, че става въпрос за различна степен на персонифициране на отговорности, поради което изискванията на чл. 36 са справедливи и в духа на Liberal Arts университетите. В досегашната практика този член се използва чрез създаване на академични настоятелства към частните висши училища, които изпълняват ролята на своеобразен надзорен съвет, чрез създаването на Учебно-научни комплекси /вместо факултети/, в които по ясно се интегрират учебната и изследователската дейност и др.

в/ В духа на нарушена академична автономия /и за двата клона на висшето образование/ е изискването на чл. 9, ал. 3, т. 6 за ежегодно определяне от Министерският съвет на броя на приеманите за обучение студенти и докторанти по висши училища. Подобно положение е допустимо дотолкова, доколкото може да се получи увлечение да се приемат много студенти, за което не съществува достатъчна материална база и научно-преподавателски състав на основен трудов договор към висшето училище. До тук това е оправдано.

Въпросът е доколко не е оправдано? Два аргумента в тази насока.

Първият, определянето на “социална поръчка” за обучението е наследена практика от социализма и няма нищо общо с пазарните изисквания. Не е ясно с това какво се защитава и в какъв приоритет: правото на студента за получаване на качествено образование; възможността за прекомерното нарастване на броя на студентите в страната; централизацията /регулирането/ на висшето образование и чрез регламентиране на броя на контингентите; фаворизиране на определени висши училища; гарантиране на правото на съществуване на държавните висши училища

и др? Щом ЗВО урежда материята по фалитите на висшите училища тогава защо трябва да се ограничава пазарното им поведение? Все в тази връзка – ваучерната система, макар да доказва някои недостатъци, има и положителни страни. Защо никой в България не направи опит за експеримент?

Не може да не се осмисли и явният контекст на поставения въпрос: ако конкуренцията е средство за оцеляване на рационалното, прогресивното, бъдещото то може ли тя да се осакатява чрез нормативна регламентация, в случая не става въпрос за монопол, а за създаване на образователна олигополна структура? Какъв интерес имат учредителите да инвестират големи ресурси в образованието и всичко това да бъде ограничавано от държавата чрез регламентиране на броя на обучаваните? Това дестимулира тяхната активност и ги превръща от бизнес активатори на образованието в дарители. Явно е, че частното образование, наред с определящата социална насоченост има своя вътрешна имплантирана страна – да се получи възвръщаемост на вложените средства и да нарастне стойността им на основа на добавената стойност от образованието в личността на обучавания. И ако тази логика не се реализира, остава в изграждането на човешкия капитал на нацията да инвестират недотам финансово мощни фирми или такива, само от любов към знанието. Защото висшето образование не е по-маловажно от петролния бизнес, футбола, строителната индустрия и т.н. А какви са там отношения? Истински пазарни!

Вторият, определянето на квота е груба намеса в автономността на висшето училище, защита на държавната система и нарушаване на правата на частните висши училища. Това е завоалирана форма на лансиране на летаргията на някои държавни висши училища, които с години нехаят да извършват промени, нямат нюх към иновациите, елиминират пазарните изисквания към образователната система, създават предварително обречени на безработица кадри и т.н. Едва ли е приемливо твърдението, че с премахването на квотата ще се лансира само частното образование. Какво пречи на държавните висши училища да се реструктурират, да се ориентират към търсенето на резерви, за да отговорят на потребностите на новото време. А резерви за това съществуват. Държавните висши училища разполагат с мощна материална база и при добър мениджмънт тя може да носи допълнителни приходи. Не подлежи на съмнение фактът, че бъдещето на висшето образование /и образованието въобще/ е в продължаващото обучение. Ако частните висши училища са инициатори на активни иновации в система на висшето образование, които им създават условия за оцеляване и поддържане, то защо държавните висши училища не се преориентират към следдипломното обучение, което е безспорен ресурс с определящо значение? Да не би ЗВО да им забранява да разширяват специализантския си апарат и да печелят от това? Даже нещо повече – и в следдипломната квалификация се разрешава /17/ присъждането на кредити за знания и умения, придобивани в системата на продължаващото обучение. А не могат ли тези кредити да се трансферират и за останалите форми на обучение?

Определянето на броя на приетите във висшите училища може да се осъществи не с нормативен документ, а с акредитационните процедури. Защо да не се разработят нормативи за прием на основа на наличната материална база на висшето

училище, научно-преподавателския персонал, брой на специалностите и др.? Тогава, с цел гарантиране на качество, това ще доведе до търсене на възможности за разширяване на капацитета на висшето училище с оглед по-голям прием и в същото време по-високо равнище на качество на предоставената услуга.

11. Частните висши училища имат по-висока степен на свобода, отколкото държавните висши училища по отношение на набирането на финансови средства и формирането и разпределенето на своите бюджети. Тук регламентите са напълно излишни и те биха внесли по-скоро задържане, отколкото развитие на съответната образователна единица.

Фактическото разпознаване на частното висше училище има своя безусловно представителен портрет. В арсенала на тази презентация влизат:

- модерен сграден фонд;
- висококвалифициран преподавателски и изследователски персонал;
- съвременна информационна и комуникационна Интернет базирана система за организация на учебния и изследователския процес;
- активна иновация и контрол на учебното съдържание с цел неговото разширяване и прагматизиране;
- възможности за интензивен трансфер на кредити, обмяна на студенти и преподаватели с реномирани чуждестранни висши училища;
- транснационално акредитиране – международна акредитация от сроден чуждестранен университет;
- осигурено единство между преподаватели и научни изследвания, насочени към учебния процес и подпомагане на институциите и бизнеса;
- организирано сътрудничество с държавни висши училища в страната;
- стипендии за отличните студенти /а защо не и от държавата – в това има логика?/;
- осъществяване на честна конкуренция, насочена към качествено обучение, което периодически се оценява, поддържа и повишава;
- предприемачество на ръководството, в т.ч. и активен иновационен капацитет;
- извеждане на квалификационните характеристики като вътрешноакадемичен стандарт и част от общоакадемичната култура за качеството на обучението и на академичния състав;
- осъществяване на интензивни публикации на преподаватели от висшето училище в чужбина, като лице на общоакадемичната наука;
- извършване на външен преглед на качеството и постигането най-малко на ISO 9001;
- прозрачност в дейността на висшето училище

Могат да се изброят още много индиктори /18/. Те ще са плод на търсене от страна на ръководството на висшето училище на решения в името на прогреса и благоденствието.

12. Това, че ЗВО регламентира частното висше училище, е първата крачка към неговото **социално признаване**. Макар и номинална, тя държи отворена вратата за развитие на частния сектор във висшето образование. Като страна България има **средни за страните** от ЦИЕ параметри на частното висше образование /Таблица 11/

Таблица 11

Относителен дял на студентите и частните институции
за висше образование през 2003 г./19/

Държави	Процент от студентите в частните институции за висше образование	Процент на частните институции за висше образование
България	13,4	27,5
Чехия	3,2	49,1
Естония	20,3	63
Унгария	14,2	55
Латвия	22,9	46
Литва	4,5	30,2
Македония	3,5	13,9
Полша	29,4	66,8
Румъния	22,3	56
Словакия	0,4	4,3

В сравнителен план могат да се приведат редица интересни факти, които сами по себе си показват равнището на насищане на дадената страна със специалисти с висше образование, получено чрез частни образователни институции. В САЩ около 76% от висшите училища са частни /от 3681 висши училища, 2807 са частни и извършават ежегодни разходи в размер на 82 млрд. долара/, но в тях учат само 21% от студентите на страната. В Полша частното образование нарасна за сметка на създаването на общински колежи. Техният брой /заедно с частните университети/ е 221. Изключително силно са развити тези колежи и в САЩ – там има 1374 общински колежи. В Румъния в момента има 51 висши частни училища, от които 23 акредитирани и 28 лицензирани. В Украйна до 2003 г. са признати 175 висши частни училища. Япония и Бразилия се славят с мнозинство от студентите си, обучаващи се в частни висши училища.

13. Висшите частни училища **имат почва** в България. Независимо от все още началната си възраст те заемат активна позиция и стимулират развитието на цялостната образователна реформа. В известен смисъл те са стимулатор на иновациите и в държавните висши училища, на които се явяват достойна алтернатива. Съпротива против тях има, но тя не е така ясно изразена. И то не само поради обстоятелството, че с въвеждането на режим на откриване и съществуване чрез НАОА се създаде известен контрол, но и поради самоконтролът от страна на техните ръководители. Надделява **академичната отговорност** в учредители и ръководители на частните висши училища към съдбата на организираното от тях образование и обучение. Има и неща, които пречат на активните процеси на утвърждаването на тази социална равновидност на висшите училища. Все още недостатъчно добра учебно-материална база; липса на достатъчно и активно ангажирани преподаватели, всеотдайни към учебния процес; елементи на надценяване на комерсиалното над духовното в образователния процес; приемане за обучение на недотам подготвени от средното образование контингенти, които

завършват на всяка цена и по този начин са реален брак от процеса на обучение и др. Тези социални компромиси са от естество да опорочат добрите замисли на организирането на частното висше училище. В общ план обаче то не е компромис, а обективна даденост, генетично присъща на пазарните стопанства. Има го в Европа, има го по света, ще го има и в България. Въпросът е как да го използваме като **катализатор на образователните традиции** и стимулатор на образователната активност на ръководители, преподаватели и студенти.

Заклучение

Като участници в процеса на висшето образование и като граждани за нас няма съмнение, че:

Първо, между „празния джоб“ и „празната глава“ трябва да изберем първото. Горко на онази нация, която прави „харакири“ на своето образование и особено на висшето. Системата на българското висше образование е в постоянен стрес и непозната криза на качеството.

Второ, няма по-голяма гордост от това страната ни да е в челните световни редици на културата, науката, образованието, спорта, да е в подстъпите на интелектуалния Еверест. За мащабите на България и трудните условия на преходите все още сме напред в световната класация по интелект. Но защо отстъпихме завоювани позиции с нехайството си относно подценената духовност на нацията ни?

Трето, нужно ни е конкурентно висше образование, което се вписва в световния цивилизационен процес, което прави мобилна подготвената в България висококвалифицирана работна сила в глобализираните процеси, знаеща, можеща, предприемчива, горда със своя произход и духовност.

Четвърто, управлението на промяната във висшето образование трябва да се съобрази с главното в световната практика, но и да отчете натрупания опит, традициите, националния интензитет на стремежа към образованост. Пренасянето на чужди схеми е само външна форма за отчитане на глобална принадлежност, но те не са винаги ефективно работещи в условията на нашето стопанство.

Пето, много са въпросителните към настоящето и бъдещето на висшето образование /дългосрочния „портрет“ на талантите на нацията/ и те могат да бъдат осмислени, групирани и предоставени на заинтересованите органи след внимателно обсъждане на постановките на настоящата студия и нейното допълване с нови идеи и решения. И все пак няколко неща са повече от ясни: нужна е национална концепция за висшето образование; дилемата да има или няма ново висше училище или негово поделение трябва да се реши положително само ако то е пазарно пригодно, доказано наукоемко и проектира организирането на качествено обучение; пазарните принципи /респективно академичната автономия/, а не правенето на нещата по „калп“ трябва да са водещи в управлението на висшето образование и др.

Едно е ясно – без конкуретоспособност на образователния продукт, без необходимото качество на влаганите ресурси във висшето образование /законодателни, веществени, трудови, предприемачески, организационни, информационни и др./ и ефективна организация на тяхното използване нашата нация все повече ще се превръща единствено в клакьор на прогреса, а не и в негов активен фактор.

Все още сме на фазата да проумеем колко грешим, когато поставяме образованието в задния двор на активната си политика. Утре винаги е късно...

Бележки

1. Висше училище за европейци. Българско Темпус Бюро. С, 1999, с.16.
2. Вж. България – образование и умения за икономиката на знанието: Анализ на политиката. PDF: Siteresources worldbankorg., с. 6-7; 31.
3. Таблицата е съставена при изходна информация от: Статистически годишник, 1998, с. 301 и 303; 1999, с. 297 и 297; 2000 г. – с. 373 и 375; 2001 г. – с. 376 и 377; 2002 г. – с. 403 и 404; 2003 г. – с. 406 и 407; 2004 г. – с. 418 и 419. Статистически справочник, 2005 г. , с. 24 и 28.
4. България-2004. Социално икономическо развитие. НСИ, С., 2005г., с. 102.
5. България – образование и ..., с. 31-32. Не бива да се пренебрегва и реалното деформиране на приема на студенти по образователни области. Това е част от липсата на стратегическа визия за развитието на образованието. Пазарната еуфория решава въпросите на бъдещето на висшето образование, а не на настоящето – последното не може да е предмет на текущо регулиране. Тъкмо в това е предприемаческият момент на политиката във висшето образование. Масираното отпускане на квоти за прием в обществените науки лансира висшите училища да откриват в своите структури стопански и правни факултети, независимо от явната традиционна тяхна друга специализация. Деформацията на структурата на обучаващи се в контекста на европейската практика е повече от очевидна /през 2003 г. делът на студентите у нас обучаваани по обществени науки е 41%, при средно за ЕС-34%, а по математика, естествени науки и информационни технологии – 5%, при 11% за ЕС/. Даваме ли си сметка, че по този начин първо, деформираме структурата на човешките интелектуални ресурси в бъдещ период, второ, подценяваме неизбежно значението на техническите науки, трето, създаваме излишък на юристи, икономисти и др. /пак там, с. 15/.
6. Вж. Оперативна програма "Развитие на човешките ресурси " 2007-2013 г. Работен вариант. Министерство на труда и социалната политика, С., 2006, с. 8, 9 и 101. Независимо, че въпросите на образованието на малцинствените групи има много проекции, наложената структура на населението /при преброяването през 2001 г./ на възраст 25-64 години предполага тяхната активна квалификация и преквалификация /Таблица 12 /

Таблица 12

Структура на населението на възраст 25-64 години по завършено образование и етническа принадлежност

Завършено образование	Общо за страната	Етническа принадлежност		
		Българи	Турци	Роми
Общо	100,0	100,0	100,0	100,0
Висше	20,47	23,5	2,7	0,3
Средно	48,4	53	23,7	6,9
Основно	24,7	20,7	53,0	44,9
Начално	4,3	2,1	15	27,4
Незавършено начално	0,7	0,3	2,1	7,8
Неграмотни	1,2	0,4	3,5	12,7

Очевидно за малцинствените групи въпросът за повишаване на тяхното образователно равнище е също много важен, но ако към него традиционният подход е да се ликвидира неграмотността и се придобие подходяща квалификация, то продължаващото обучение е императив, който не подлежи на никакаво съмнение.

7. Използвани са данни от Бизнесът и образованието-интеграционни процеси. Международна научна конференция. Добрич, май, 2005 г. Матадор, Добрич, 2005: Таблица 4 – с. 78, Таблица 5 – с. 40-41 и Таблица 6 – с. 43.

8. Тенденцията на участие на външни представители в органите за управление на университетите е анализирана от Световната банка. В Ирландия в управителния орган на висшето училище външните представители са около 50% от неговите членове, в Холандия в надзорния съвет присъстват 5 външни представители, назначени от министър, в Швеция управителният съвет се назначава от правителството и е доминиран от външни лица /той се консултира първо със студентите и работодателите и след това взема необходимите решения/, в английските висши училища управителните съвети се състоят главно от външни лица. Мнозинство от външни представители в академичното управление е налице в Дания, Австрия и др. страни. /вж. България – образование и ..., с. 17/.

9. Вж. още за пазарните реквизити на съвременното образование във Великов Н. Пазарът в системата на образованието, Славянска култура, С., 2001 г. Стратегическото партньорство с бизнеса е изходна точка на пазарното поведение на висшето училище. В тази връзка споделяме мнението на Н. Павлов, че „като правило в българския бизнес липсва активно отношение към политиката на образователните институции /висшите училища/, тъй като в настоящата пазарна среда, структура на икономиката и технологично равнище на производството фирмите все още твърде лесно и с малко инвестиции набират необходимия им персонал, формирайки неговата корпоративна специализация и професионален опит в хода на заетостта и обучението на работното място. В своята политика за търсене и наемане на персонал те акцентират не толкова на дългосрочната стратегия, колкото на пазарната конюнктура” /Павлов, Н. Стратегическото партньорство между висшите икономически училища и бизнеса – реалност и

предизвикателство. В: Бизнесът и образованието-интеграционни процеси. Международна научна конференция. Добрич, май, 2005 г. Матадор, Добрич, 2005, с. 14/.

10. Вж още Тодоров Л. и др. Система от показатели за ефективността на специалностите във висшето училище – проблеми и използване. Стратегии на образованието и научната политика, 1999, №3, с. 31-36. Интересни обобщения за управление на качеството на висшето образование могат да се осмислят още от: Управление на качеството на висшето образование: процеси, структури и стратегии. Съставител и отговорен редактор доктор Патриция Георгиева. Център за висше образование към Национален институт по образование. С., 2001 г.; Реформата във висшето образование в България: конкурентноспособност в Европейското образователно пространство. Кръгла маса. УНСС, С., 2005 г. и др.

Едва ли може да се елиминира европейският контекст на качеството на висшето училище, чието търсене на активни решения е актуален въпрос. Ръководителите на страните от ЕС на свое съвещание в Брюксел /март 2005 г./ вземат решение за създаването на Европейска квалификационна рамка /ЕКР/. В изходния документ на Комисията на европейските общности /юли 2005 г./ се предлагат 8 препоръчителни степени като диапазонът 4-8 степен обслужва бакалавърски, магистърски и докторантски програми, т.е. висшето образование. /Вж. Към европейската квалификационна рамка за учене през целия живот. Работен документ на комисията. Комисия на европейските общности, Брюксел, 2006г., с. 26-29./

Компасът за евроориентираност на висшето образование се изгражда от **три системи**: знания, умения и лични и професионални компетенции. Третата система се диференцира на самостоятелност, компетенции за учене, комуникативни и социални компетенции и професионални компетенции.

В диференциран вид системата **Знания** се надгражда /при база четвърта степен/ така:

Четвърта степен: използва широк спектър от специфични за областта си практически и теоретични знания.

Пета степен: използва и специализирани знания в областта и показва, че осъзнава границите на знанията си.

Шеста степен: използва подробни практически и теоретични знания в областта, като някои от знанията са водещи в областта и включват критично разбиране на теории и принципи.

Седма степен: използва високо специализирани практически и теоретични знания в областта, в т.ч. и водещи в областта, като на тази база се формира основата за оригиналност в разработването и/или предлагането на идеи; показва критично осъзнаване на знанията в областта и връзките между различни области.

Осма степен: използва специализирани знания за критичен анализ, оценка и синтез на нови и сложни идеи, които са водещи в областта; разширява или предефинира съществуващите знания и/или професионалната практика в областта или връзките между различни области.

В диференциран вид системата **Умения** се надгражда /при база четвърта степен/ така:

Четвърта степен: развива стратегически подход към задачите в работата или ученето, като прилага специализирани знания и използва експертни източници на информация; оценява резултатите от гледна точка на прилаган стратегически подход.

Пета степен: развива стратегическо творческо отношение при изследване на решения за добре дефинирани конкретни и абстрактни проблеми; показва възможност за трансфер на теоретични и практически знания в разработването на решения на проблеми.

Шеста степен: показва майсторско владение на методи и инструменти в сложни и специализирани области и демонстрира иновации в прилаганите методи; намира и поддържа аргументи при решаването на проблеми.

Седма степен: прави основана на изследвания диагноза на проблемите чрез интегриране на знания от нови или интердисциплинарни области и прави преценки с помощта на непълна или ограничена информация; развива нови умения в отговор на появяващи се знания и техники.

Осма степен: изследва, формулира, създава, прилага и адаптира проекти, които водят до нови знания и нови процедурни решения.

В диференциран вид системата **Личностни професионални компетенции** се изгражда от редица качества, които се обобщават така:

а/ **Самостоятелност и отговорност** по степени – **4**: функционира под чуждо ръководство в предвидима среда и динамични фактори; прави предложения за подобряване на резултатите; контролира рутинната работа на другите и поема отговорност за тяхното обучение; **5**: самостоятелно управлява проекти за решаване на проблеми, някои от които непредвидими; творчески разработва проекти; ръководи хора и оценява своето и чуждото изпълнение; развива екипна работа; **6**: възможност за създаване на администрация; отговаря за управление на средства и екипи в непредвидима ситуация и сложност на проблемите; инициативност в управленските проекти и изграждане на екипи; **7**: лидерство и иновация в непозната, сложна и непредвидима среда; оценява стратегическото изпълнение на екипа; **8**: постоянно лидерство, иновация и самостоятелност в дейността детерминирана от много взаимодействащи фактори.

б/ **Компетенции за учене** по степени – **4**: самостоятелно насочване в ученето; **5**: оценява постигнатото в ученето и определя потребностите от по-нататъшно учене; **6**: постоянно оценява своето учене и определя потребностите от ново учене; **7**: самостоятелност в насоката за учене и високо равнище на разбиране; **8**: притежава капацитет за постоянна ангажираност с разработването на нови идеи или процеси.

в/ **Комуникативни и социални компетенции** по степени – **4**: притежава компетенции за детайлна писменост или вербални комуникации в необичайни условия; самостоятелно разбира необходимостта от промяна в поведението си; **5**: изразява идеи по добре структуриран и адекватен начин чрез използване на качествена и количествена информация; изразява мироглед, показващ ангажираност с други хора; **6**: комуникира, предава идеи, обосновава проблеми и решения пред аудитория чрез използване на редица техники; вътрешен мироглед изразяващ солидарност с други хора; **7**: предава резултати от проекти, методи и обобщения на аудитория чрез подходяща техника; осмисля и отразява социални

норми и отношения и действа за тяхната промяна; **8**: комуникира с властите и провежда критичен диалог със специалисти; осмисля и изменя социални норми и отношения.

г/ **Професионални компетенции** по степени: **4** – решава проблеми чрез обобщаване на информация от различни източници и в контекста на различни социални и етични особености; **5**: формулира отговори на конкретни и абстрактни проблеми; опит в оперативно взаимодействие в областта; преценява ситуации на основа социални и етични аспекти; **6**: набира и анализира подходящи данни в областта; показва опит в оперативно взаимодействие в сложна околна среда; прави преценки на основа на социални и етични аспекти; **7**: решава проблеми в нова и непозната среда на основа на комплекси и непълни източници на знание; управлява промяна в сложни системи; съблюдава научни, социални и етични аспекти; **8**: извършва критичен анализ, аценка и синтез на нови и комплексни идеи и стратегическо вземане на решения, основано на тези процеси опит и капацитет за стратегическо вземане на решение в сложна среда; насърчава социалния и етичен напредък.

Посочената **релевантна решетка на качеството на висшето образование** е разработена само в аспекта на образованието и обучението. Тя показва колко се подценява в България разработването от висшите училища на образователно-квалификационна характеристика на специалността и подготвения специалист.

11. Вж. Частните висши училища. Митове и реалности. Съставители Сн. Сланчева и Юл. Пъшкина С., 2005, с. 14-17. В тази част на доклада са ползвани материалите на организираната от Регионален център за изследване на частното висше образование в Централна и Източна Европа национална кръгла маса /21 юни 2004 г./ **”Признаване и качество на частното висше образование в България-проблеми, перспективи и практики”** публикувани в горепосочената книга. В преобладаващата си част авторът приема направените на кръглата маса обобщения и като използва някои генерирани решения ги допълва с допълнителни аргументи, отнасящи се до алтернативността на частното висше училище. Очевидно е, че двата вида висши училища не бива излишно да се противопоставят и между тях трябва да съществува лоялна конкуренция и сътрудничество.

12. По изходни данни от Частните висши..., с. 16. Наситеността на стопанството с висши училища до неотдавна се идентифицираше и с броя на студенти на 10х. души от населението. Към началото на настоящето столетие някои от постигнатните равнища са: Канада-600 души, Австралия-555 души, САЩ-540 души, Финландия-419 души, Норвегия-416 души, Испания-402 души, Франция-360 души, Белгия-350 души, Дания-320 души, Япония-314 души, Великобритания-313 души, **България-310 души**, Австрия-297 души, Германия-263 души. /Статистически годишник, 1999, с. 524/. Очевидно в страната има място за разширяване на мрежата на висшите училища.

13. Пак там, с. 74. Доброто образователно равнище на българина е във всякакво съмнение. В следващата таблица сме избрали /вж. Статистически справочник, 2005, с.232-233/ някои маргинални равнища на образователната структура на населението на възраст 25-64 години през 2002 г./Таблица 13/

Таблица 13

Някой маргинални равнища на образователната структура на населението на възраст 25-64 години през 2002 г.

Страни	Общо	Основно и по-ниско образование	Средно образование	Висше образование
ЕС-15	100	38	41	21
Белгия	100	40	32	28
Великобритания	100	.	.	29
Дания	100	20	53	27
Италия	100	56	34	10
Португалия	100	79	11	9
Финландия	100	25	42	32
Швеция	100	19	55	26
България	100	28	50	22
Естония	100	13	58	30
Кипър	100	34	37	28
Литва	100	15	41	44
Румъния	100	29	61	10
Словакия	100	14	75	11

Няма съмнение, че образователната политика на страната трябва да е насочена към поддържане на този относително **среден за европейската общност** образователен статус и неговото подобряване.

14. Ако през 2004 г. **нормата на безработица** е била 12%, то за специалистите с висше образование тя е 5,6%, за тези със средно образование-18,6% /за притежаващите средно професионално образование-10,9%/ и за тези с основно и по-ниско образование-21,7% /Статистически справочник, 2005, с.65/. За същата година от всички свободни места на пазара на труда само 15,6% са за специалисти с висше образование.

15. Частните висши...., с.183-203.

16. Там, с.186.

17. Чл.18, ал.2 на Наредба №1 от 30.09.2004г. за прилагане на система за натрупване и трансфер на кредити във висшите училища – ДВ, 2004, № 89.

18. П. Бояджиева на основа на извършеното и цитирано изследване формулира три послания на общественото мнение към частните висши училища /цит. книга, с. 56-59/: личностните избори се усложняват и прагматизират на основа бързо изменящите се изисквания на хората към висшите училища; парите са важни, но те не са основният проблем; ниският жизнен стандарт не е пречка за развитие на частните висши училища; сам по себе си светът на висшето училище трябва да бъде личностно-удовлетворяващ и привлекателен. На тази база авторката извежда следните **печеливши стратегии** в политиката на частните висши училища: инвестиции в потвърдените предимства; България не е София – целенасочена

ориентация на частните висши училища към всички социални групи; лоялна конкуренция; публична видимост /пиар на висшето училище/ – не е достатъчно да си добър, трябва да те забележат.

19. Там, с.139.

**БЪЛГАРСКОТО ВИСШЕ УЧИЛИЩЕ КАТО КОНКУРЕНТНА СИСТЕМА:
В ТЪРСЕНЕ НА РЕШЕНИЯ****Резюме**

Българското висше образование е в процес на динамична промяна. Тя се обуславя от редица причини с по-общ и конкретен характер. Качеството и ефективността на образователния процес като координати на неговата конкурентност са ситемоформиращите направления на академичната реформа. Това налага познаване на конкурентната среда на висшето образование и предприемаческо управление на неговите конкурентни фактори, в т. ч. и екстензивно-интегралните – частните висши училища и чуждестранните филиали.

**BULGARIAN INSTITUTIONS OF HIGHER LEARNING
AS A COMPETITIVE SYSTEM – IN SEARCH OF SOLUTIONS****Summary**

Bulgarian higher education is undergoing a process of dynamic change due to a number of reasons of both more general and more specific nature. The quality and effectiveness of the process of education as coordinates of its competitiveness represent the underlying structural areas of the academic reform. This makes it imperative to acquire familiarity with the competitive environment of higher education and the entrepreneurial type of management with regard to its competitive factors, including those described as extensively integral: i.e. private institutions of higher learning and foreign subsidiaries offering higher education.